

„ЛИТЕРАТУРНИТЕ УРОЦИ НА ЛУНАЧАРСКИ“
от ГЕОРГИ ПЕНЧЕВ

С., „Наука и изкуство“, 1977. 186 с.

С удовлетворение разтваряме книгата на Георги Пенчев, защото, макар за приноса на А. В. Луначарски в марксистко-ленинското литературознание и в строителството на социалистическата култура да е писано нееднократно по различни поводи, с едно по цялостно научно изследване на този принос ние все още не разполагаме. Наистина авторът е ограничил задачата си (това при енциклопедична личност като Луначарски е наложително) с изясняване на неговия „теоретически и практически принос за утвърждаването на ленинското разбиране за отношението на комунистическата партия към литературата“ (с. 7), обаче тази задача сама по себе си е достатъчно мащабна, за да фокусира в изследователското поле на учения редица основни насоки от богатата и разностранна дейност на Луначарски като организатор и строител на съветската литература, като литературовед от ленински тип, с широк енциклопедичен „профил“.

Авторът подхожда към своя „обект“, ръководейки се от Марковата методологическа постановка за необходимостта личността да се разглежда във връзка с обществените прогрес и обществените отношения. В тази светлина Пенчев проследява развитието и дори идейното лутане на бъдещия първи нарком на съветската култура — противоречивите идейни влияния, под въздействието на които се формира неговата личност и преди всичко неосомнимото значение на общуването и сътрудничеството му с Ленин, когото той по-късно сам ще определи като „пределно вярна инстанция за проверка“. Вторият важен фактор за неговото формиране, както вярно сочи изследователят, е революцията, по-точно осмислянето на взаимоотношението ѝ с изкуството, довело го естествено до ленинското разбиране и на самата народност в литературата и изкуството. Това осмисляне му помага да проумее и постепенно да преодолее увлечението си по „бунтаря-самотник — свръхгерой“ и да се освободи от абстрактния си биологизъм.

По-нататъшният анализ на възгледите на Луначарски за същността и ролята на литературата очертава два основни и взаимосвързани аспекта в дейността на този крупен

теоретик и практик на съветската литература и култура. Първият аспект се формира от интерпретаторската работа на Луначарски, благодарение на която много по-ясно и дълбоко ни се разкриват редица основополагащи литературоведски и изкуствоведски идеи, принципи и постановки на Маркс, Енгелс и Ленин. Вторият аспект обхваща не по-малко богатия собствен принос на литературоведа, естета и културолога в научнотворческото развитие, допълване и детайлизация на естетическите концепции на класиците. Няма съмнение, че тези два взаимосвързани аспекта в неговата дейност, с отчет на някои грешки и увлечения, има изключително значение за литературознанието, защото засягат неговия класически марксистко-ленински фундамент.

В първия аспект Пенчев е обхванал значителна част от дейността на Луначарски по пропагандирането, разпространяването и разясняването на литературоведските и естетическите концепции на класиците. И тук напълно основателно той изнася на преден план важната методологическа постановка относно изучаването на Маркс-Енгелс-Лениновото наследство в естетическата област, която за съжаление доста време липсваше в методологията ни, а това водеше до опростено разбиране и в най-добрия случай до подменяване естетическото наследство на класиците. Става дума за мисълта на Луначарски за Маркс (която днес, смятам, основателно отнасяме към цялото класическо марксистко-ленинско естетическо наследство), по-точно за това, че „всички негови изказвания за изкуството трябва да се оценяват, разбират и използват свързано с цялата негова система от възгледи“ (с. 22, курс. м.—Г. Г.). Това е методологическа постановка, която можем да смятаме за напълно усвоена едва от съвременното марксистко-ленинско литературознание.

Разбира се, тук не е възможно, пък не е и необходимо да се проследява обхванатата дейност на Луначарски за разкриване многообразието и концептивното богатство в естетическото наследство на класиците, твърде пълно и изчерпателно проучена от автора. Ще визираме само няколко, по наша преценка, съществени моменти. Струва ни се, че трябва да започнем с изказването на Луначарски, че още на младини Маркс разбира „зова на живота да се намеси в неговата същност,

още тогава той предчувствувал, че светът трябва да се опознае заради това, че трябва да се измени“ (с. 23). Още тук проличава оази основна нагласа — подчиняване на познанието, в това число и чрез литературата — на революционната практика, на революционното изменение на света като единствен надежден критерий за действителността на самото познание. Верен на тази идея и реализиращ я в нова историческа и социално-класова ситуация, Ленин в знаменитата си статия „Партийна организация и партийна литература“ ще изисква от литературата „да стане част (курс. на Л.) от общопролетарското дело, „колело и винтче“ на един единен, огромен социалдемократически механизъм, приведен в движение от целия създателен авангард на цялата работническа класа.¹

Би било неправилно това Лениново изискване да се схваща като принизяване ролята на литературата, защото от други негови изказвания ясно се вижда, че литературата е „колелце и винтче“ само от гледна точка на една по-машабна система, на огромния „социалдемократически механизъм“, в който тя трябва да стане част. Като иманетна структура обаче Ленин отчита цялата ѝ вътрешна сложност и специфичност.

Няма да се спирам на важни, но вече усвоени от съвременното литературознание концепции на Маркс като тази за неравномерното развитие на литературата и изкуството, за литература и митология (и по-специално за неразривната връзка на античното изкуство и литература с античната митология), за отношението между герой и среда, за онова, което след Маркс е прието да се нарича „шилеризация“ и „шекспиризиране“ в литературата, за романтиката и т. н. Ще отбележа една Марксова постановка, според мене все още недостатъчно оценена от съвременното ни литературознание и естетика, въпреки че Луначарски основателно обръща внимание върху нея и с право Пенчев я отделя, струва ми се, по-особено. Ето тази Марксова мисъл по разглежданата книга: „Писателят съвсем не гледа на своята работа като на *средство* (курс. на Маркс). Тя е *самоцел*, тя до такава степен не е средство нито за него, нито за другите, че когато това е нужно, писателят принася в жертва на *нейното* съществуване своето *лично* съществуване“ (с. 25). Още Луначарски е разбирал, че тази постановка е поразяващ контраудар срещу всякакви обвинения против класиците в „икономизъм“, в подценяване спецификата на изкуството и литературата. Такъв продължава да е тя и в днешната идеологическа борба в литературознанието и естетиката. Затова напълно сме съгласни с определянето ѝ от Пенчев като изключително важна в „политически и естетически смисъл“ (с. 25).

¹ В. И. Ленин за литературата и изкуството. С., 1973, с. 103.

Мисълта на Маркс и нейната интерпретация от Луначарски не оставят място за коментарии, но все пак не би било излишно според мене още едно съображение, свързано със значението на думата „самоцел“. Това съображение се оправдава от факта, че Луначарски също употребява тази дума, но в противоположен на онзи смисъл, с който я употребява Маркс в приведения по-горе цитат. В анализа и оценката си на съвременното му буржоазно модернистично изкуство той изтъква, че в епохата на империализма „все по-голямо място заема безидейното изкуство, изкуството като развлечение, като самоцел“ (с. 106, разр. м.—Г. Г.). Така че изкуството може да бъде самоцел в смисъл на всеотдайно служене на неговата висока мисия в живота и обществото (Маркс), и в качеството си на безидейна и развлекателна игра (Луначарски). Разбира се, играта има също определена социална роля, но тя не може да бъде тъждествена със социалната роля на истинското изкуство.

Изследователят с право насочва вниманието ни към подчертаната от Луначарски мисъл на Маркс, че само в комунистическото общество литературата и изкуството ще имат условия за пълен разцвет, защото „само тук може да се създаде материална база за развитието на човешките способности като самоцел (разр. м.—Г. Г.) на истинското царство на свободата“² (с. 28).

Не е необходима особена прозорливост, за да се разбере, че в създаването на материална база за развитие на човешките способности Маркс вижда пътя за преодоляване на необходимостта и същевременно за „скок“ в „истинското царство на свободата“, на свободната „игра“ на човешките творчески способности като самоцел. Всякаво друго разбиране на свободата на твореца е илюзорно.

Взаимовръзката и органическият преход от това, което нарекохме интерпретивен и собственотворчески аспект в дейността на Луначарски, най-ясно проличава в отношението Луначарски—Ленин. Разбира се, всички аспекти на тази дружба и сътрудничество не могат да бъдат разглеждани в едно целево литературоведско изследване. Отправни за Пенчев са били, и основателно, онези изказвания на Луначарски, в които се изтъква, че и в областта на литературата Лениновите концепции са продължение и доразвитие на схващанията на Маркс и Енгелс по тези въ-

² Разобличавайки буржоазната апологетическа теория за „тоталната“ свобода и екзистенциалистките, сюрреалистичните, абстракционистичните и други нейни разновидности, Александър Дунчев пише: „...реалният път към творческата свобода е пътят на опознаването, осъзнаването и „овладяването“ на обществената необходимост“. Ал. Дунчев. Творческата свобода, мит и реалност. С., 1975, с. 114.

проси. Справедливо в това отношение изследователят оценява високо статията на Луначарски „Ленин и литературознанието“.

Днес социалистическото литературознание е направило немалко за усвояване дълбоките, с голямо методологическо значение постановки на Ленин за Толстой. В тази насока направеното от Луначарски има несъмнено пионерско значение. При това Луначарски ни дава пример за творческо отношение към Лениновите концепции относно литературата, разкривайки тяхното методологическо значение и тогава, когато са били изказани по съвсем конкретен повод. Пенчев ни запознава с редица страни от интерпретивната дейност на Луначарски, която ни помага да разберем по-дълбоко Лениновия анализ на противоречието у Толстой, както и (може би нещо не по-малко съществено) да надникнем в диалектиката на самото литературно творчество. Тук трябва да отнесем и разгърнатите от изследователя блестящи страници от Лениновата критика на Горки, мъдрото отношение към Д. Бедни и Вл. Маяковски и др. в прозорливия „прочит“ на Луначарски.

Колкото и значима да е ролята на Луначарски за пропагандиране, осъществяване на дело и разясняване литературоведските и естетическите възгледи на Маркс, Енгелс и Ленин, Луначарски едва ли би заслужил правото да бъде смятан за един от първите им продължители, ако нямаше собствен принос в по-нататъшното развитие, обогатяване и конкретизиране на тези възгледи, ако не е разработил и свои марксистко-ленински по същност, но оригинални творчески концепции за литературата. При това тези концепции са така многоаспектни и идейносъдържателни, че сериозно затрудняват опита да бъдат систематизирани и в определен смисъл субординирани.

Струва ми се, че основателно до известна степен Пенчев поставя ударението върху изтъкването на разбирането на Луначарски за същността на литературата като социално самопознание. Следвайки изследователя, ще припомним тези мисли на Луначарски: „Литературата — това е определен извънредно важен обществен акт на мислене, чувстване и творчество — пише А. Луначарски. — В този акт обществото чрез определени свои представители, които имат способността за това, извършват акт на самопознание, на самоприсъда, на самоорганизация. Това е един огромен, съзнателен социален акт“ (с. 89—90).

Мисля, че центрирайки вниманието ни върху същественото, без да има претенции за изчерпателност, тази постановка запазва своята правота и днес. Нещо повече, явно в обективно-социален смисъл, твърдението на Луначарски е явно и в индивидуално-субективен, на което обръща внимание Ленин в изказването си за същността на романа.

Г. Пенчев основателно отделя значително внимание на изясняването разбирането на

Луначарски за идеологическата роля на литературата. В този аспект би могло обаче да се желае още по-определено акцентирание и изясняване схващането на Луначарски за спецификата на литературата като идеология (качествено различна от теоретичните форми на идеологията). Оттук и разбирането на партийността в литературата като естетическа категория, като характеристика на самото творческо съзнание, негова активна и действена сила, проявяваща се в практико-духовната му реализация, но нямаша нищо общо с безкрилата илюстративност. Авторът пише: „А Луначарски съзира две основни посоки, по които върви упадъкът на буржоазната литература. Формалистичното фокусничество, което убива съдържанието за сметка на позорското оригиналничене, унищожава силата и таланта на значителен брой творци. Същевременно вълната на епигонство и безличен традиционализъм доунищожава онова, което е отминато от формализма“ (с. 107—108).

Това са две тенденции, които и днес без особени усилия можем да открием в лицето на елитарния модернизъм и неговия антипод — „масовата“ литература и изкуство. Луначарски ни дава верен ориентир и към безидейното изкуство като „оръжие на класовата борба“, предвиждайки сякаш съвременните буржоазни концепции за „денеологизация“ на литературата и изкуството. Наред с това, както сочи и Пенчев, той ни предупреждава и за необходимостта да се следи отблизко духовният живот на Запад (статията му „Накъде отива френската интелигенция“) и да не се забравя, че наред с модернизма, към който отношението също трябва да бъде гъвкаво, да се забелязва и онова малко положително, което в него понякога има и което е особено важно, да се следи развитието на прогресивното, демократичното изкуство на Запад и всячески да се насърчава. И сам дава пример за това както с оценките си за течения като френския символизъм и италианския футуризъм, така и за отделни крупни творци. Показателни в това отношение са преценките му за Р. Ролан, А. Барбюс, Б. Шоу и мн. др., които Пенчев компетентно пояснява.

А. В. Луначарски е един от пионерите в теоретическото осветляване на проблемите на социалистическия реализъм. Безспорно основополагаща и днес е концепцията му за социалистическия реализъм като широка естетическа програма, която предполага „най-велико единство при най-велико разнообразие“. Основата на това „най-велико единство“ е несъмнено идеологическа, а основа на „най-велико разнообразие“ е също така несъмнено стилово богатство на метода. Впрочем да се обърнем към самия Луначарски: „Навярно ще се срещнат случаи — пише той, — когато един и същ писател ще прибегва за различни цели към различни стилове, които обаче няма да излизат извън рамките на со-

циалистическия реализъм, който включва в себе си и някои видове от онова, което може да се нарече социалистическа романтика“ (с. 155). По този начин Луначарски решава и въпроса за отношението на социалистическия реализъм към романтиката, проблем, който все още не е получил еднозначно решение в марксистко-ленинското литературознание. В аспекта на „широка програма“ концепцията на Луначарски за социалистическия реализъм се сближава с концепцията на съветския литературовед Д. Марков за социалистическия реализъм като „отворена“ система, „отворена“ обаче в стилово-образно, а не в идеологическо отношение.

В подхода си към класическото литературно наследство, изтъква Пенчев, позволявайки се на статията на Луначарски за Пушкин, той подчертава приемствеността в литературното развитие. Същевременно обръщането му към един или друг класик на руската и световната литература за него не се изчерпва с разкриване на творческото му своеобразие и мястото му в литературния процес, но е свързано и с поставяне и решаване на важни литературнотеоретически проблеми, с „принципни обобщения“, както сполучливо се изразява Пенчев. Така например, когато говори за „Дон Кихот“ на Сервантес, той изтъква, че в основата на тази гениална творба лежи стълкновението между „възвишения идеализъм и делинчната действителност“, т. е. между идеала на писателя и отразяваната действителност.

Неизследвана е все още машабната дейност на Луначарски като строител на съветската социалистическа литература. Според мене особено интересна е оценката на Луначарски за Горки, приведена от изследователя. Можем да упрекнем Луначарски, че съизмерва явления от различни „ранг“ — Маркс, Енгелс, Ленин, от една страна, и Горки — от друга. Но не можем да не признаем истината, съдържаща се в прозрението, че чрез Горки за пръв път (може би не цялото човечество, но пролетариатът несъмнено) „се осъзнава художествено“ (с. 99). От грижливото отношение към талантите, в което Луначарски е достоен наследник на Ленин, бих отбелязал вниманието и радостта на видния критик-ленинец от появата на нови дарования в съветската литература, на всички онези „бабелеви, сейфулни, леонцови“. С него кореспондира вниманието и грижите към младите литературни творци от страна на нашата партия и нейните първи ръководители.

Важни са схващанията на Луначарски за същността и задачите на марксистко-ленинската литературна критика, които са твърде обхватно и аналитично разгледани от нашия учен. Луначарски тълкува литературната критика, както и литературата като самопознание, но вече „като втори, повторен, задълбочен акт на художествено самопознание на класата“ (с. 160). При това, поставяйки

много високо, както вярно посочва Пенчев, момента на оценката, той набляга също на необходимостта критикът да притежава уменията да навлиза в специфичната тъкан на творбата, в неповторимия свят на произведението, сътворен от писателя и носещ белезите на неговата творческа индивидуалност. Именно това умение той смята за „определено дарование“, което няма нищо общо с еснафската представа за критика като „неуспял“ писател, а като „пратеник от голямата публика в страната на изкуството“, способен да „разчупва твърдата черупка, за да покаже великолепно зърно, критик, който да разкрива останалите в сянка съкровища“ (с. 172).

Мисля, че и това е достатъчно да се разбере колко висока и отговорна е според Луначарски мисията на литературната критика.

Разглежданата книга завършва с някои факти за присъствието на Луначарски и неговото влияние върху нашия литературен и културен живот. Авторът е прав, че ако бъде проучен по-цялостно въпросът за проникването на ленинските естетически принципи в нашата литература и изкуство, още по-пълно ще се открие в тази насока и приносът на А. В. Луначарски.

Георги Гетов

„ПОЕТИКА МИФА“ от Е. М. МЕЛЕТинский
М., 1976

Трудът на Е. М. Мелетински запълня една празнина в съвременната фолклористика и литературознание. Като прави обобщение на много широк фронт, съветският автор предлага типология на класическите форми на мита. Понеже е изпълнена в диахронен план, тя може да се възприеме като скица за еволюцията на първобитния мит. Това е нещо принципно ново в науката за мита, като се има пред вид, че Мелетински скицира еволюцията не на първобитния миросглед, а на повествователните форми, които са го изразявали. Ползността на предложената конструкция се разбира от само себе си. Тя ориентира и литературния историк, търсещ наченките на художествената литература, и фолклориста, занимаващ се с една или друга форма на устното народно творчество.

Разработката на Мелетински влиза в контекста на няколко научни области. Това именно поражда нужда да се дискутира иначе ясното и общително изложение на книгата. А и друго — решила редица проблеми, систематизирала други вече решени, „Поетика мифа“ повдига от своя страна нови проблеми. Тъй че разглеждането ѝ естествено се ориентира в перспективна насока.

Проблемите, които систематизира, решава и повдига Е. М. Мелетински, са много. Затова в „Поетика мифа“ не всички са представени в открит вид. Но с твърде ориги-